

Solveig Karin Bø Vatnar

Oslo universitetssykehus HF
Klinikk psykisk helse og avhengighet
Avdeling for forskning og fagutvikling
Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og
rettspsykiatri for Helseregion Sør-Øst
Ullevål sykehus

Vår ref. 2012/165 Deres ref. Dato: 2.10.2012

Klagesak - Partnerdrap. Identifisering av risikofaktorer.

Sammendrag

Studien er en omarbeidet og forbedret versjon av prosjekt som tidligere er avvist av NEM, primært grunnet for svak vitenskapelig kvalitet. Studiens formål er å identifisere risikofaktorer for partnerdrap. Prosjektet baserer seg på risikovurderingsinstrumenter brukt på informasjon i straffesaksdokumenter og i intervjuer med etterlatte. Prosjektet ble ikke godkjent av REK. REK fant ikke tilstrekkelig grunnlag for unntak fra samtykkekravet (samtykke fra domfelte) og fant også svakheter ved prosjektets design.

NEM er i tvil om hvorvidt denne studien vil kunne fremskaffe vesentlig ny kunnskap om risikofaktorer for partnerdrap, men antar at prosjektet vil kunne bidra til økt forståelse av forskningsfeltet. Studien vil kunne bidra til å bekrefte/avkrefte den kunnskap man i dag har om risikofaktorer, og muligens generere nye forskningsspørsmål og fremtidige forskningsprosjekter med økt vitenskapelig verdi. Komiteen mener den aktuelle studieprotokollen er bedre enn den forrige, og forskergruppens kompetanse er klart styrket ved nye medarbeidere. NEM anser dette som tilstrekkelig for at kravet til samfunnsnytte under tvil kan innfris. Komiteen legger vekt på samfunnets *interesse* i at det forskes på dette temaet. NEMs samlede vurdering er at studien nå kan gjennomføres forsvarlig og ivareta "etiske, medisinske, helsefaglige, vitenskapelige og personvernmessige forhold", jf. helseforskningslovens § 5, selv om de rettspsykiatriske rapportene benyttes uten samtykke fra de domfelte.

Prosjektomtale i henhold til søknad

Partnerdrap er den vanligste typen drap i nære relasjoner, og den eneste formen for dødelig vold der kvinner hyppigst er ofre. I Norge er antall kvinner drept av sin partner åtte ganger høyere enn antall menn drept av sin partner. I prosjektbeskrivelsen fremholdes det at identifisering av risikofaktorer for partnerdrap er grunnleggende for å forbedre både risikovurdering og risikohåndtering.

Studiens formål er å identifisere risikofaktorer for partnerdrap.

Datamaterialet er straffesaker med rettskraftig dom for perioden 1991-2011, til sammen 172 saker. Analysene baseres på straffesaksdokumentene fra hver enkelt sak. Det skal ikke innhentes samtykke fra domfelte. Saker der domfelte ikke samtykket til deltakelse i tidligere planlagt studie tas imidlertid ikke med. Prosjektet vil søke Riksadvokaten om tilgang til taushetsbelagte opplysninger i straffesakene, jf. straffeprosessloven § 61 e. I tidligere planlagt studie (se under tidligere saksgang) gav Riksadvokaten dispensasjon fra taushetsplikten, slik at straffesaksdokumentene kunne utleveres til forskerne. Dispensasjonen var betinget av at prosjektet ble godkjent av REK (Riksadvokaten, 24.11.09; Rådet for taushetsplikt og forskning, 9.11.2009). Datamaterialet er videre intervjuer med 10-20 etterlatte. Forespørsel om deltakelse skal skje gjennom det lokale politiet.

Analysen skal gjøres ved en kombinasjon av strukturerte risikovurderingsinstrumenter brukt på informasjon i straffesaksdokumenter og i intervjuer med etterlatte. Det skal anvendes både kvalitative og kvantitative metoder (convergent parallel design). Prosjektet gjennomføres av Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri for Helseregion Sør-Øst, Oslo Universitetssykehus, på oppdrag fra Justis- og beredskapsdepartementet.

Tidligere saksgang

Et tidligere planlagt prosjekt fra prosjektleder (Partnerdrap i Norge, 2009) er behandlet av Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk (REK) og NEM. Prosjektet ble godkjent av REK sør-øst D under forutsetning av at det ble innhentet samtykke fra domfelte. Prosjektleder meldte om problemer med rekruttering av domfelte og søkte om godkjenning av prosjektet uten innhenting av samtykke. REK fastholdt at det måtte innhentes samtykke. Prosjektleder påklagde vedtaket primært begrunnet med at prosjektet ikke var fremleggingspliktig for REK, subsidiært at prosjektet måtte kunne godkjennes uten vilkår om å innhente samtykke. REK opprettholdt sitt vedtak og oversendte saken til NEM.

Klagen ble ikke tatt til følge. Det ble gitt en omfattende begrunnelse. NEM fant at prosjektet var fremleggingspliktig etter helseforskningsloven (hfl). NEM begrunnet dette med at prosjektet i det vesentligste «søker ny helserelatert kunnskap og at bruk av opplysninger om domfelters psykiske helse står sentralt i prosjektet». Det ble slått fast at opplysningene som forefinnes i de rettspsykiatriske erklæringene skal regnes som helseopplysninger ettersom de brukes for å kaste lys over helserelaterte problemstillinger (det vises til brev fra HOD ref. 201001748). Det vises også til at det dreier seg om spesielt sensitive helseopplysninger. NEM fant at prosjektsøknaden holdt for svakt vitenskapelig nivå til at samfunnsnyttene kunne vurderes. Dermed var et av vilkårene for unntak fra samtykkekravet ikke oppfylt og NEM kunne ikke tilrå at det ble gitt unntak fra samtykkekravet.

REKs saksbehandling

Den aktuelle prosjektsøknaden ble ikke godkjent av REK. Komiteen fant ikke tilstrekkelig grunnlag for unntak fra samtykkekravet (samtykke fra domfelte) og fant også svakheter ved prosjektets design. I begrunnelsen heter det: «Komiteen har etter dette kommet frem til at prosjektets metode og design verken har en vesentlig interesse for samfunnet eller ivaretar den enkeltes verdighet og integritet på en tilfredsstillende måte. Komiteen finner derfor at to av tre vilkår for å kunne innvilge fritak for samtykke ikke er oppfylt».

Vedtaket er påklaget. I klagen bes NEM om:

- 1) å gi en vurdering av hvorvidt prosjektbeskrivelsen nå holder et tilfredsstillende vitenskapelig nivå
- 2) den forventete samfunnsnytt og ivaretagelse av deltakernes velferd og integritet nå kan vurderes
- 3) å vurdere hvorvidt det kan gis fritak fra kravet om samtykke fra domfelte

NEMs vurdering

Klagesaken ble tatt til behandling på NEMs møte 5. september 2012.

Det prosjektet som nå søkes godkjent skiller seg fra det tidligere prosjektet ved at det ikke omfatter intervju av domfelte og at det skal studeres straffesaksdokumenter fra et langt større antall domfelte.

Det går frem av prosjektsøknaden at intervju med etterlatte vil åpne for informasjon om forvarsler og risikofaktorer for partnerdrap som også kan inkludere helseopplysninger, både knyttet til de drepte og til domfelte.

NEM har tidligere lagt til grunn at denne typen prosjekter faller innenfor helseforskningslovens saklige virkeområde; medisinsk og helsefaglig forskning på mennesker, humant biologisk materiale eller helseopplysninger, for å skaffe til veie ny kunnskap om helse og sykdom (hfl §§ 2 og 4). Helsemessige faktorer synes vesentlige for å kunne øke forståelsen for risikofaktorer for partnerdrap, og de rettspsykiatriske erklæringene, som i det vesentlige består av helseopplysninger, står sentralt.

Hovedregelen er samtykke fra deltakere i helsefaglig forskning (hfl § 13). I søknaden bes det om unntak fra samtykkekravet. NEM har i sin praksis lagt til grunn at tre vilkår må være oppfylt for benyttelse av helseopplysninger i forskning uten samtykke (jf. hfl. §§ 15, 28 og 35).

1. Det er vanskelig å innhente samtykke
2. Forskningen er av vesentlig interesse for samfunnet
3. Deltakernes velferd og integritet skal ivaretas

NEM legger til grunn at lovgiver ikke har ment at unntak fra samtykke til forskning på helseopplysninger skulle være begrenset til de situasjoner som omfattes av en streng fortolkning av ordlyden i §§ 15, 28 og 35.

De rettspsykiatriske rapportene er ikke å betrakte som helseopplysninger innhentet i helsetjenesten, og er derfor ikke dekket av ordlyden i hfl. § 35. NEM viser til sitt forrige vedtak i saken, der det klargjøres at det er Riksadvokaten som har kompetanse til å gi fritak for bruk av de rettspsykiatriske rapportene uten samtykke og uten hinder av påtalemyndighetens taushetsplikt. NEM skal likevel avgjøre hvorvidt det omsøkte prosjekt er forsvarlig, og foreta en helhetlig vurdering av alle forskningsetiske aspekter, jf hfl §§ 5 og 10 andre ledd. Derfor skal NEM vurdere om forskeren, uavhengig av om Riksadvokaten gir dispensasjon fra påtalemyndighetens taushetsplikt, skal tillates å behandle helseopplysninger uten samtykke fra dem opplysningene gjelder, jf. hfl. §§ 5 og 13. Det er ikke tilstrekkelig at den som gir ut opplysninger kan gjøre det uten samtykke, forskeren må i tillegg ha adgang til å behandle opplysningene uten samtykke. NEM har derfor valgt å vurdere prosjektet etter de tre vilkårene,

men vil samtidig understreke at kravene ville ha vært vurdert strengere hvis det hadde vært snakk om helseopplysninger innhentet under taushetsløfte i helsetjenesten, for eksempel i fengselshelsetjenesten eller annen behandlende helseinstitusjon.

Til 1) Hovedregelen i hfl er at samtykke skal innhentes. Det må foreligge en legitim og kvalifisert begrunnelse for unntak. Bekvemmelighetsgrunner er ikke tilstrekkelig. Ved forrige gangs behandling kom komiteen til at det ville være vanskelig å innhente samtykke fra de domfelte. Majoriteten av de domfelte som ble spurt om samtykke til innsyn i straffesaksdokumentene og om å delta i intervju, svarte ikke på henvendelsen. Noen få nektet eksplisitt, disse er nå ekskludert. Vi vet imidlertid ikke om de domfelte ville nektet å samtykke til innsyn i de rettspsykiatriske rapportene alene. Prosjektet inkluderer nå ikke lenger intervju med de domfelte, og antallet saker som skal analyseres er betydelig økt. Drapssaker tilbake til 1991 skal inkluderes. NEM fastholder at det i omsøkte studie trolig er vanskelig å innhente samtykke fra en tilstrekkelig stor og representativ del av populasjonen. Komiteen legger også vekt på at det i en del tilfeller er lang tid siden drapssaken. NEM finner etter dette at vilkåret må anses oppfylt.

Til 2) Da NEM vurderte den første søknaden for dette prosjektet fant komiteen at prosjektet var mangelfullt beskrevet både mht. metode og forskningsetiske refleksjoner. NEMs oppfatning var at unntak fra samtykke kun kan tillates hvis samfunnsinteressen og -nytten av prosjektet godtgjøres. I den foreliggende søknaden er dette forsøkt sannsynliggjort ved at antallet saker som skal studeres er utvidet. Det er også tilknyttet forskere med kompetanse i kvalitativ metode, slik NEM tidligere anbefalte. De metodologiske beskrivelsene er mer presise og prosjektet fremstår samlet som styrket vitenskapelig.

NEM viser til protokollen med vedlegg som nå har presist formulerte forskningsspørsmål med fokus på avgrensede risikofaktorer for partnerdrap, men NEM har fortsatt vesentlige merknader til sider ved prosjektet:

NEM er usikker på hva slags informasjon som faktisk kan trekkes ut av strafferettsdokumentene. Det er et poeng at det hefter svakheter ved straffesaksdokumenter. Vitneforklaringene som er skrevet ned i politirapporter er ikke nødvendigvis til å stole på, og mye av skrevet materiale forøvrig kan ha blitt omfattende korrigert under sakens gang. Datamengden vil også være meget stor, slik at hvis alle strafferettslige dokumenter fra perioden inkluderes, virker analysen nesten uoverkommelig. Framgangsmåten i dokumentanalysen er dessuten ufullstendig beskrevet mht. utvalg og framgangsmåte. Det planlegges å inkludere drapssaker fra så langt tilbake som 1991. NEM finner det mangelfullt at forsker ikke har diskutert de etiske sidene ved å rippe opp i såpass gamle saker. Validitetsspørsmål knyttet til å benytte så gamle saker, eventuelt samle inn ny informasjon i dag om saker som ligger så langt tilbake i tid, er heller ikke drøftet.

Beskrivelsen av intervjuene av pårørende er fortsatt uklar. Det kan også synes som om de i liten grad ivaretar den påståtte kvalitative tilnærmingen til feltet da spørsmålene i guiden er relativt lukket med forhåndsdefinerte svar av typen "ja/nei". Komiteen antar at en mer åpen guide vil kunne ivareta en eksplorerende intervjusetting som er mer egnet til å avdekke ukjente risikofaktorer. Forskningsetisk sett vil også en mer åpen guide være bedre egnet til å ivareta informantens potensielle behov for å fortelle sin historie, mer enn kun å besvare hvorvidt risikofaktorer som forsker i forkant antar er relevante var tilstede eller ikke. Til slutt savner komiteen en tydeligere beskrivelse av hvordan utvalget av informanter skal foretas. En ny intervjuguide med prosedyrebeskrivelse må derfor utarbeides.

Det er åpenbart viktig at vi får forskning på norske partnerdrapsaker. Prosjektets samfunnsinteresse kommer til uttrykk både ved at det er vist stor politisk interesse for forskningen og gjennom den offentlige debatt. NEMs samlede vurdering av prosjektets vitenskapelige kvalitet, gjør at vi fortsatt er i tvil om hvorvidt denne studien vil kunne gi vesentlig ny kunnskap om risikofaktorer for partnerdrap. Komiteen antar likevel at prosjektet vil kunne bidra til økt forståelse av forskningsfeltet. Studien vil kunne bidra til å bekrefte eller avkrefte den kunnskap man i dag har om risikofaktorer, og muligens generere nye forskningsspørsmål og fremtidige forskningsprosjekter av økt vitenskapelig verdi. Komiteen vurderer styrkingen av protokollen som er foretatt fra forrige søknad, samt at forskergruppen er utvidet med personer med kompetanse i kvalitativ forskning som tilstrekkelig for at kravet til vesentlig samfunnsinteresse under tvil og på angitte vilkår, kan innfris.

Til 3) Det å bli avskåret fra å gi sitt samtykke til forskning på sensitive opplysninger er utvilsomt et inngrep i vedkommendes privatliv som bare unntaksvis kan aksepteres. NEM vil påpeke at kravet om ivaretagelse av integritet og velferd ikke kan forstås som absolutt fravær av enhver krenkelse eller inngripen i den enkeltes privatliv. Det må gjøres en konkret helhetsvurdering. I mange sammenhenger aksepteres det at personopplysninger behandles uten samtykke. Kravene er at behandlingsformålet er legitimt, behandlingen er nødvendig og at vedkommendes integritet og velferd er tilstrekkelig ivaretatt. Domfelte må ha krav på samme beskyttelse som andre. På den annen side er opplysningene avgitt under henvisning til at de skal kunne benyttes i åpen rett, og således være allment tilgjengelige. Det at disse opplysningene er gitt i en åpen strafferettslig kontekst gjør dem mindre sensitive enn tilsvarende helseopplysninger som er fremkommet i fortrolig samtale mellom pasient og kliniker der formålet er helsehjelp.

NEM legger i helhetsvurderingen også vekt på forskningens samfunnsinteresse, samt at drapsmenn må akseptere at samfunnet forsker på drap. At disse opplysningene gjøres tilgjengelige for en forsker med taushetsplikt til omsøkte bruk, må sies å være et mindre inngrep som ligger innenfor det vedkommende må tåle i denne saken. At antallet drapsaker det forskes på er høyt, bidrar til reell anonymisering av materialet ved publisering, og dette reduserer krenkelsen ytterligere.

Straffesaksdokumentene vil også kunne inneholde helseopplysninger om tredjeperson, først og fremst drapsopfrene. NEM går her ut fra at ofrene ville ha akseptert at forskere gis tilgang til dokumentene. Her gjelder det som over er sagt om samfunnsnytte, og de involvertes integritet må også her antas å være tilfredsstillende ivaretatt.

De etterlattes velferd og integritet må også nøye ivaretas. Deres deltakelse i forskningen skal basere seg på informert samtykke. NEM setter som vilkår at forsker kun kontakter og inkluderer de informanter som hadde fylt 18 år da drapet ble begått. Det må videre opplyses i informasjonsskrivet at forsker har tilgang til alle straffesaksdokumentene (forutsatt at Riksadvokaten gir fritak fra samtykke). Informasjonsskrivet inneholder et avsnitt om anonymitet og mulighet for gjenkjenning. NEM stiller et absolutt krav om full anonymisering i det publiserte materialet, og dette må reflekteres i et revidert informasjonsskriv. Det vil si at det for alle praktiske formål ikke skal være mulig å gjenkjenne enkeltpersoner i det publiserte materialet.

Til slutt må formålsbeskrivelsen med studien endres i informasjonsskrivet, for å unngå at formålet overselges. Formålet er å identifisere risikofaktorer for partnerdrap. Først senere vil man eventuelt kunne bruke nyvunnet kunnskap til å forebygge partnerdrap.

NEMs samlede vurdering er at studien kan gjennomføres forsvarlig og ivareta “etiske, medisinske, helsefaglige, vitenskapelige og personvernmessige forhold”, selv om de rettspsykiatriske rapportene benyttes uten samtykke fra de domfelte, jf. hfl. §§ 5 og 10 andre ledd, jf. §§ 13 flg. Ved unntak fra samtykke etter helseforskningsloven, gjelder personopplysningslovens bestemmelser om *opplysningsplikt*, jf. personopplysningsloven § 20. Hovedregelen ved unntak fra samtykke er at de involverte opplyses om bruken av personopplysninger. Formålet med at forsker informerer de aktuelle personer om at det benyttes opplysninger om dem i et forskningsprosjekt, er at det skal være til deres fordel og at de skal informeres om sine rettigheter. NEM vurderer det som langt fra sikkert at de drapdsdømte, som i mange tilfeller vil ha ferdigsonet sin dom og være tilbake i samfunnet, vil oppleve det som positivt å få et brev som ripper opp i disse forhold. Et brev til dem nå vil tvert i mot kunne medføre problemer og integritetskrenkelser som er større enn det å ikke bli informert. NEM mener det derfor ikke bør stilles krav om dette.

Vedtak

NEM gir klager medhold og omgjør REKs vedtak.

Prosjektet godkjennes med følgende vilkår:

- *Kun personer som hadde fylt 18 år da drapet ble begått skal inkluderes som informanter i studien.*
- *Revidert informasjonsskriv og intervjuguide med prosedyrebeskrivelse skal sendes til NEM og komiteen gir leder og sekretariatsleder fullmakt til å vurdere dette og gi endelig godkjenning.*

Hilsen

Dag Bruusgaard
professor emeritus dr.med.
leder av NEM

Jacob C Hølen
sekretariatsleder i NEM, PhD

Kopi:

REK

Forskningsansvarlig: Oslo universitetssykehus HF oushfdlgodkjenning@ous-hf.no